

บทที่ ๗

ความจริงของสรรพสิ่ง

แนวคิดสำคัญ

ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ๓ ประการ คือ ลักษณะทั่วไปของสรรพสิ่งที่ต้องดำเนินไปตามกฎแห่งธรรมชาติ เป็นปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

จุดประสงค์การเรียนรู้

จุดประสงค์ปลายทาง

มีความรู้ความเข้าใจถึงความเป็นไป การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง และรู้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีการเปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน ดังนั้นสรรพสิ่งจึงเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และสูญสลายไปเป็นธรรมดา

จุดประสงค์นำทาง

๑. อธิบายความหมายของไตรลักษณ์ได้
๒. อธิบายองค์ประกอบของไตรลักษณ์ได้

๑. ความหมายของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะทั่วไปของสรรพสิ่งที่ต้องดำเนินไปตามกฎแห่งธรรมชาติ หรือสามัญลักษณ์ ๓ ประการ

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์
๓. อนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน

ปรากฏการณ์ทั้ง ๓ ประการนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ซึ่ง
เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในบรรดาสรรพสิ่งทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจึงได้สอนไตรลักษณ์ โดยให้มนุษย์
ศึกษาจากร่างกายของตนเอง พระพุทธเจ้าตรัสไว้ปรากฏในพระไตรปิฎก เล่ม ๑๗ หน้า ๔๕ ว่า

“รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา
สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า
นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา
เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด
ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น”

๒. องค์ประกอบของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ที่พระพุทธเจ้าสอนไว้ นั้นให้พิจารณาจากรูป อันหมายถึงร่างกายที่ประกอบไปด้วย
ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสำคัญ ว่ามีลักษณะดังนี้

๒.๑ อนิจจตา

อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง ไม่คงที่ เกิดขึ้นแล้วไม่สามารถคงอยู่ได้ ต้องเสื่อมสลาย
ไปเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา อนิจจตานี้เป็นพื้นฐานรองรับความจริงของสรรพสิ่งว่าไม่เที่ยง
ซึ่งสรรพสิ่งนั้นมีลักษณะ ๔ ประการคือ

- ๑) อุปาทพยปวัตติโต คือ เป็นไปโดยการเกิดการสลาย เกิดดับ ๆ มีแล้วดับไม่มี
- ๒) วิปริณามโต คือ เป็นสิ่งแปรปรวน เปลี่ยนแปลงสภาพอยู่ตลอดเวลา
- ๓) คาวกาทิกโต คือ เป็นสิ่งที่อยู่ได้ชั่วคราว
- ๔) นิจจปฏิกเขปโต คือ ปฏิเสธความเที่ยงแท้

พระพุทธโฆษาจารย์ ได้อธิบายเพิ่มเติมในวิสุทธิมรรคว่าอนิจจตามีลักษณะ(อนิจจลักษณะ)
โดยอาการ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) ไม่เที่ยง เพราะความความที่ขันธนั้นไม่เป็นสิ่งที่อยู่ตลอดไป และเพราะความที่มี
เบื้องต้นเบื้องปลาย
- ๒) ทลาย เพราะพังไปด้วยพยาธิ ขรา และมรณะ

- ๓) ไหว เพราะหวั่นไหวด้วยพยาธิ ชรา มรณะ และโลกธรรม^๑ทั้งหลาย
- ๔) แดกสลาย เพราะมีปกติเข้าถึงความแตกสลาย เนื่องจากการกระทำของตน หรือคนอื่น หรือเป็นเอง
- ๕) ไม่คงทน เพราะมีปกติเป็นไปหลายอย่าง ไม่มีเสถียรภาพ
- ๖) มีความแปรไปเป็นธรรมดา เพราะมีความเปลี่ยนแปลงเป็นปกติ ๒ ประการ คือ ชราและมรณะ
- ๗) ไม่มีแก่น เพราะเป็นสิ่งอ่อนแอ เป็นสิ่งหักง่ายเหมือนไม้กระพี้
- ๘) เสื่อม เพราะปราศจากความเจริญ
- ๙) มรณะเป็นธรรมดา เพราะมีการเกิด แก่ เจ็บ เป็นปกติ
- ๑๐) สังขตะ เพราะเป็นสิ่งที่มีความเหตุนิยัตยปรุ่่งแต่งขึ้น

ลักษณะของความไม่เที่ยงนั้น ถ้าบุคคลรู้จักสังเกตพิจารณา จะพบว่าสรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอตลอดเวลา แต่โดยมากแล้วบุคคลทั่วไปมักมองข้าม เช่น เด็กที่เจริญเติบโตขึ้นมาจนเป็นหนุ่มสาว แก่ และตายในที่สุด โดยทั่วไปเราจะเห็นได้ว่าเป็นบุคคลเดียวกันแต่ถ้านำรูปถ่ายสมัยเด็ก หนุ่มสาว แก่ มาเปรียบเทียบกันจะเห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องได้ชัดเจน สรรพสิ่งในโลกก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

๒.๒ ทุกขตา

ทุกขตา คือ ความเป็นภาวะไม่คงทน ถูกกดดันให้เปลี่ยนแปลงทุกขณะ มีการเกิดขึ้นและการแตกสลาย ซึ่งลักษณะของสิ่งทั้งปวงในทุกขตานี้ มีทุกข์ที่เกิดขึ้นอยู่ ๑ ประการคือ

- ๑) ทุกขทุกข์ คือ ทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์ หมายถึง ความทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางใจ ได้แก่ ความเจ็บปวดทางร่างกาย ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ

^๑ โลกธรรมมี ๔ ประการ ดังนี้

๑. ลาภ	๒. เสื่อมลาภ
๓. ยศ	๔. เสื่อมยศ
๕. สรรเสริญ	๖. นินทา
๗. สุข	๘. ทุกข์

- ๒) วิปริณามทุกข์ คือ ทุกข์เนื่องด้วยความผันแปร หมายถึงความรู้สึกที่เราเรียกว่าสุข ที่จริงคือการเปลี่ยนแปลงระดับของความทุกข์เท่านั้น
- ๓) สังขารทุกข์ คือ ทุกข์ตามสภาพสังขาร หมายถึง สิ่งปรุงแต่งทั้งหลายที่เกิดจากเหตุปัจจัยได้แก่ ขันธ์ ๕ ทั้งหมดเป็นทุกข์ เพราะเมื่อมีการเกิดขึ้น และเสื่อมสลายของปัจจัยต่าง ๆ ด้วยความจำเป็นไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ทำให้อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ความรู้สึกทุกข์จึงเกิดขึ้น

ในวิสุทธิมรรคอธิบายว่าทุกข์ตามมีลักษณะ(ทุกข์ลักษณะ) โดยอาการ ๒๕ ประการ คือ

- ๑) เป็นทุกข์ เพราะภาวะคือมีความเกิดขึ้น ความเสื่อมไปบีบคั้น และเพราะเป็นพื้นที่ความทุกข์
- ๒) เป็นอุบาทว์ เพราะเป็นพื้นที่ของอุบาทว์ทั้งปวง และนำมาซึ่งผลใหญ่ๆ ที่ไม่รู้ไม่ได้คาดคิดไว้
- ๓) เป็นภัย เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งภัยทั้งปวง และเพราะตรงข้ามกับความโล่งใจอย่างขอดีเยี่ยม(บรมอัสสาสะ) หรือความสงบทุกข์
- ๔) อุปสรรค เพราะมีหลายสิ่งหลายอย่างพัวพัน ถูกสิ่งที่เป็นโทษขัดขวาง
- ๕) ไม่มีที่ต้านทาน เพราะไม่มีที่คุ้มครอง และเพราะหาความปลอดภัยไม่ได้
- ๖) ไม่มีที่กำบัง เพราะไม่มีที่ลับจะหลบซ่อนได้ และเพราะไม่กำบังให้แม้สัตว์ที่ซ่อนตัวอยู่
- ๗) ไม่มีที่พึ่ง เพราะไม่เป็นที่กำบังภัยให้แก่ผู้อาศัย
- ๘) เป็นจัญไร เพราะนำความโศคร้ายมาให้
- ๙) มีชาติเป็นธรรมดา เพราะมีความแก่ ความเจ็บ และความตายเป็นปกติ
- ๑๐) มีชราเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิดและความเจ็บเป็นปกติ
- ๑๑) มีพยาธิเป็นธรรมดา เพราะมีความตาย ความเกิด และความแก่เป็นปกติ
- ๑๒) มีเศร้าหมองใจเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายเป็นปกติ
- ๑๓) เป็นผลร้าย(อาหินพ) เพราะทุกข์ด้วยความเป็นไป(ปวัตติทุกข์)และเพราะความทุกข์ที่เป็นโทษ
- ๑๔) เป็นมุกแห่งความลำบาก เพราะเป็นเหตุแห่งความทุกข์ยากลำบาก

- ๑๕) เป็นผู้ฆ่า เพราะทำลายความไว้วางใจ เปรียบศัตรูทำหน้าที่มิตร
- ๑๖) เป็นโรค เพราะอยู่ได้ด้วยปัจจัย และเพราะเป็นมูลของโรค
- ๑๗) เป็นผี เพราะเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยความเจ็บปวด(ความทุกข์) เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งหนอง(กิเลส) และเพราะบวมขึ้น แก่และแตก ด้วยความเกิดขึ้น ความแก่และความสลายไป
- ๑๘) เป็นลูกศร เพราะเป็นสิ่งที่ยังความเจ็บให้เกิด ทิ่มแทงอยู่ภายในและชักออกได้ยาก
- ๑๙) เป็นของชั่ว เพราะเป็นที่ตั้งแห่งการดิเคียนของอริชชน เพราะนำความไม่องงามมาให้ และเพราะเป็นพื้นที่สำหรับของชั่ว
- ๒๐) อาพาธ เพราะเป็นแบบแผนสำหรับยึดถือแห่งความเจ็บป่วย
- ๒๑) มีความคร่ำครวญเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความเศร้าใจเป็นปกติ
- ๒๒) มีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความคร่ำครวญเป็นปกติ
- ๒๓) เป็นไปกับอาสวะ เพราะเป็นแบบแผนสำหรับยึดถือแห่งอาสวะ
- ๒๔) เป็นเหยื่อมาร เพราะเป็นเหยื่อของมัจจุมารและกิเลสมาร
- ๒๕) เป็นสิ่งมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เพราะมีความเป็นวิสัยแห่งสังกิเลส อันได้แก่ คันทหา ทิฏฐิ และทวจริคเป็นธรรมดา

๒.๓ อนัตตตา

อนัตตตา คือ ความไม่มีตัวตน ไม่มีเจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่มีใครบังคับควบคุมได้ แต่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ซึ่งลักษณะของอนัตตตานั้นมี ๔ ประการคือ

- ๑) สุญญโต หมายถึง วางเปล่าจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนเราเขา จากความเป็นนั้นเป็นนี่ที่กำหนดหมายกันขึ้น
- ๒) อสสามิกโต หมายถึง ไม่มีตัวตนของใครและไม่เป็นของคนใด ๆ คือไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่เป็นของใครจริง ไม่มีตัวตนของใคร

๓) อวสวตคนโต หมายถึง ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ไม่ขึ้นต่อใคร ไม่มีใครบังคับได้ ไม่มีใครเป็นใหญ่เหนือใคร จะสั่งให้บังคับเป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้ แต่ขึ้นต่อเหตุปัจจัย

๔) อคตปฏิภเวปโต หมายถึง ขัดแย้งต่ออตตาคำเนินไปตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันในวิสุทธิมรรคอธิบายว่าอนัตตคามิลักษณะ(อนัตตลักษณะ) โดยอาการ ๕ ประการ คือ

- ๑) เป็นฝ่ายอื่น เพราะไม่อยู่ในอำนาจ ไม่เชื่อฟัง
- ๒) ว่าง เพราะว่างจากความยั่งยืน ความงาม ความสุขตามที่คนขลาดเขลาคิดเอา
- ๓) เปล่า เพราะความเป็นสิ่งว่างเปล่า
- ๔) สูญ เพราะว่างจากเจ้าของ ผู้ครอบครอง ผู้สร้าง ผู้สวय(ผล) และผู้ดูแลรักษา
- ๕) มิใช่ตน เพราะแม้แต่ตนเองก็มิได้เป็นเจ้าของ

ลักษณะของอนัตตคานี้มองไม่ค่อยเห็น เพราะความเป็นหน่วยรวมปิดบังไว้ อนัตตคานี้ไม่ปรากฏ เช่น กางเกง ที่จริงแล้วก็คือเส้นด้ายหลาย ๆ เส้นมารวมกันกลายเป็นผ้า แล้วนำผ้าชิ้นมาตัดเป็นกางเกง แต่ไม่ค่อยมีใครคิดกันในเรื่องเหล่านี้ ตามความจริงแล้วหากดึงด้ายออกมาทีละเส้น ความเป็นกางเกงก็จะหมดไป สิ่งอื่น ๆ รวมทั้งมนุษย์ก็เช่นกัน เมื่อเอาหน่วยรวมออกไปแล้วความเป็นอนัตตคาก็จะปรากฏทันที

กล่าวโดยสรุปหลักไตรลักษณ์นั้นเป็นการใช้เหตุและผล วิเคราะห์ถึงสภาพความเป็นจริงของธรรมชาติและสรรพสิ่งว่ามีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีสิ่งใดมั่นคง ไม่มีสิ่งใดที่มนุษย์ควรยึดมั่นถือมั่นแม้แต่ตนเอง

กิจกรรมเสนอแนะ

ให้นักศึกษาจัดกลุ่มประมาณ ๕ คนทำการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม
ว่าเกิดขึ้นจากอะไร เกี่ยวข้องกับใครลักษณะอย่างไร และอภิปราย

คำถามท้ายบท

๑. การใช้เหตุผลตามหลักไตรลักษณ์มีประโยชน์อย่างไรในชีวิต
๒. จงวิเคราะห์ถึงความแตกต่างระหว่างอัตตาและอนัตตา
๓. อนัตตาคืออะไร
๔. บุคคลทั่วไปมีทัศนคติในเรื่องตัวตนอย่างไร จงอธิบายพร้อมยกตัวอย่าง และวิเคราะห์ให้เห็น
ผลดีและผลเสีย